

EĞİTİLME ARZUSUNUN YÜCELİĞİ, EĞİTİLME ÖZGÜRLÜĞÜNÜN SAÇMALIĞI

* Yrd.Doç.Dr.Selami SÖNMEZ

GİRİŞ

“İnsan”; Allah'ın kendisini temsilen dünyaya gönderdiği, dahilî ve haricî büyük bir nimetler kompozisyonunu hizmetine sunduğu, buna paralel olarak bazı kozmik mesuliyetler yüklediği, yaratılmışların en gelişmiş olmakla beraber en kompleksi, en esrarengizi fakat enteresandır, bunun yanında “...zayıf yaratılıştaki”¹ olan bir varlıktır. Gerçekten insan Kant'ın deyimiyle “yoksullukları kendinde toplayan”² varlıktır. O, tabiattaki yer değiştiren canlılar arasında en güçlüsü değil fakat en niteliklisidir. İyiye, doğruya, güzele doğru yetişmeye, olgunlaşmaya doğru meyilli bir tabiata, yaratılışa sahip bulunmakta, lâkin kesinlikle eğitilmiş (mannered) bir karakterde dünyaya gelmemektedir. Çünkü O, olmuş, bitmiş bir varlık değil, oluşması, gelişmesi daha özel bir ifadeyle “eğitilmesi” gereken bir varlıktır. Bu durumu Immanuel Kant “insan ancak eğitim yoluyla insan olur”³ diyerek ifade etmiştir. Belki de insan için en büyük nimet onun eğitilebilir oluşudur. Gerçi insanın eğitilemez bir varlık olduğunu ileri sürenler⁴ bulunsa da; son dönem insan telakkileri arasında insan hakkındaki “eğitilebilir yaratık”⁵ şeklindeki anlayış kudretini hâlâ korumaktadır. Onun meleklerden daha yüce (ulvî), hayvanlardan daha alçak (denî) bir kimliğe ulaşabilmesi belki de eğitilebilirliğinin bir neticesi olmalıdır. İnsanın sahip bulunduğu;

- a- Bio-psişik,
- b-Bio-sosyal,
- c-Geist'i idrak⁶

özellikleri ona, eğitime en yüksek tepkiyi gösteren canlı vasfını kazandırmaktadır. İnsan eğitilmelidir. İnsan olmanın ve insan kalmanın garantisi eğitimidir. İnsandan doğmak, insan olmak ve kalmak için kâfi değildir. İnsandan doğmuş fakat insanlar arasında büyüme fırsatı bulamamış insan yavrularının gelişim seyri ve istikameti çok enteresandır, insana doğru değil, hayvana doğru olmuştur⁷. Yusuf Has Hacib, Kutad-gu Bilig (1069) de;

“Bilgi bil adam ol
Yükselt kendini
Ya da hayvan adını al,
İnsanlardan uzak kal”⁸

diyerek eğitilmemiş insanı hayvana daha yakın bir varlık sayma eğilimini gizleyememiştir. “Bilgili olmak, insan olmaktır”⁹ diyen Yusuf Has Hacib bilgi dolayısıyla eğitim ile insan olmayı bir tutmuştur. Eğitim ile insanlaşma arasındaki ilişki aklı-selim sahibi hiç kimse tarafından inkâr edilmemiştir.

İnsan eğitilmelidir. Fert için eğitilme arzusu, aslında insan olmanın arzusudur. Bu arzu ne kadar yüce ise; Ferdin eğitilmeme özgürlüğünden bahsetmesi o derece saçma ve hatta düşüncesizce bir tutumdur. “İnsanlık tarihi eğer insan olmanın tarihi ise, o herşeyden önce Eğitim Tarihi demektir... Pedagojinin tarihi belki de düşünce tarihini kadar eskidir”¹⁰. Gerçekten eğitim, insanın kendisi için yeryüzünde yaptığı ve başardığı işlerin en mânidar olanıdır. Eğitim dediğimiz etkinliği üstüste iki nesilden çekip çıkarıvermek mümkün olsa, üçüncü nesilin ilkçağın iptidaî kabileleri seviyesine düştüğü görülecektir¹¹. O münasebetle fert toplum ve insanlık için doğruyu ve bu istikametteki dileğimizi tekrarlıyoruz. “Eğitilmeme özgürlüğü düşünülemez”¹². Bunun tartışılması dahi diğer insanlara ve topyekün insanlığa çok ciddi bir saygısızlığı ifade eder. Çünkü “insanın en yüksek tipi” onun eğitilmesi ile gerçekleşebilmektedir¹³.

I. EĞİTİM VE ONUN MALZEMESİ

1.1. Eğitim Mahiyeti: Eğitim hakkında pek çok mülahazanın bulunduğu görmekteyiz. Çok çeşitli açılardan kavrama yaklaşan pek çok düşünür onu tanımlamaya çalışmış fakat hâlâ herkesin onaylayacağı bir tanımına ulaşılabilmiş değildir. Eğitim hakkında;

“Eğitim vücuda ve ruha müstaid olduğu mükemmelliği veren şeydir” Platon

“Çocuğu insan haline getirme sanattır” Ciceron

“Tabiata göre adam yetiştirmedir” Rousseau

“Melekleri hep birden ve ahenkli olarak tekâmül ettirmektedir” Stein

“Yetişmiş nesillerin yetişmekte olan nesiller üzerindeki etkilerinin tümüdür”

Durkheim

“Bireyin yaşadığı toplumda, kabiliyetini, tutumlarını ve olumlu değerlerdeki diğer davranış biçimlerini geliştirdiği süreçler toplamıdır”¹⁴

diyen batılılara karşılık bizden de Ziya Gökalp ve İsmail H.Baltacıoğlu’nun eğitimi şöyle anladıkları görülmektedir.

“Terbiye bir cemiyette, yetişmiş neslin henüz yetişmeye başlayan nesile fikirlerini ve hislerini vermesi demektir”¹⁵ şeklinde Durkheim’ci bir yaklaşım sergileyen Gökalp yanında İsmail H.Baltacıoğlu; Ferdin tabii ve içtimaî bir muhite tatabuku için tabiyat ve cemiyetin bu ferde bilmukabele ferdin bu tabiyat ve cemiyet üzerine yaptığı tesir ve aksi tesirler neticesinde hasıl olan itiyatların heyet-i mecmuasıdır¹⁶ demektedir.

Yukarıdaki eğitim anlayışlarının hepsinde ortak olan belki tek husus eğitimin konusunun hep “insan” olarak belirlenmiş olmasıdır. Hiç bir sağduyuluk ferd; eğitimi, insandan, toplumdaki ve insanlıktan ayrı düşünmemiştir. Bu hususta ünlü

bir pedagoğ;

“İnsanlığa giden yol, halk ve millet topluluğundan geçer. Bir halk, bir millet belki tam bir kültür topluluğunu temsil etmez; lâkin onda gerçek insanlık hayatının kaynakları vardır. Çocuk ilk önce kendi milletinin bir üyesi olarak dünya üyeliğine girer. Kendi milleti vasıtasıyla kültür değerlerini benimser, bu yoldan geçerek daha büyük bir kültür topluluğunun, yani insanlığın değerlerini anlamaya ve sevmeye başlar”¹⁷.

Demekte, eğitiminin en derunî kaygusunun “insanlık” ve “insanlığın geleceği” olduğunu işaret etmektedir.

1.2. Eğitimin Ham Malzemesi

Esikler “her fiilin bir faili (özne), her failin bir mef’ulü (nesne) iktiza eder (ge-rekir)” derler. Bu mantıkla, eğitim bir etkileşim olayı olarak alındığında -ki en genel ifadeyle doğrudur- onun bir üzerinde çalıştığı malzemesinin bulunması zarurî olmaktadır. Bu da “Çocuk”tur. Gerçi günümüzde eğitilmesi gerekli olan çocuktur anlayışı artık terkedilmiş bulunmaktadır. Yaşayan insanların her yaş ve gelişim kademesinde eğitimin etki sınırları içerisinde kaldıkları, hem eğitir hem eğitilir durumdaki toplumun tabii üyeleri olduğu açıktır. Fakat hâlâ bizde yaygın bir anlayış vardır. O da eğitimin ham malzemesi çocuktur, şeklinde söylenegeldir. Biz bu çalışmamızda eğitilmesine karar verdiğimiz “Çocuk”un kimliği, mahiyeti üzerinde kısaca duracağız.

1.2.1. Malzemeyi Tanımının Önemi ve Faydası:

Bir araştırma sahasının bilim olabilme şartlarından biri de kendisine has bir araştırma malzemesine sahip bulunmasıdır. Belki ilk yapacağı iş de kendi malzemesini tanımadır. Üzerinde çalışılan malzemenin tanımadan onun üzerinde ameliyeler yapmanın rasyonel bir davranış olmayacağı açıktır. Nasıl toprağı, onun elemental yapısını, tohumu, sıcaklık ortalamaları, yağış rejimi, nem oranları gibi klimatolojik verilerden habersiz yapılan tarım faaliyeti sonunda başarı tesadüflere bağlı ise veya sitoloji, histoloji, fizyoloji, anatomi, biyoloji, anestezi, ortopedik ilke ve kanunlardan bihaber bir meraklının başarılı bir ameliyat gerçekleştirme şansı yoksa, çocuğı tanımadan onun üzerinde başarılı bir eğitim faaliyeti tahakkuk ettirmenin imkânı yoktur. Hele hele malzemeyi tanımadan onun üzerinde yapılacak işlemin getireceğı muhtemel, iktisadî, sosyal, pedagojik ve hatta zaman ve emek kayıpları da düşünülünce, böyle bir teşebbüse girişmenin dahî savunulur manüğünün bulunmadığı açıktır. Hele hele söz konusu malzeme “insan” gibi değeri ancak kendisi ile kıyaslanabilen bir varlıksa, onun işlenmeye başlanmadan kesinlikle tanınmasının gerektiğini ifadeye lüzüm yoktur. “Eğitim çocuğı tanımakla başlar” şeklindeki Rousseau’nun sözü bu gerçeğı ve zarureti dile getirmektedir.

Ne sağlayacaktır “çocuğı tanımak” insanoğluna? Herşeyden önce çocuğı tanımak; çocuk hakkında doğru karar verebilmektir. Fakat bunu söylemek yapmaktan

daha kolaydır. Çünkü çocuk insanın kendine has bir biçimi olarak son derece esrarengiz bir varlıktır. Lâkin onun tanınması, keşfedilmesi, gerçek mânâda anlaşılması insanlık adına büyük bir kazanç ve hatta zafer olacaktır. Basit bir akıl-yürütme ile çocuğu anlamanın şu noktalarda çok gerekli olduğu söylenebilir;

a- Küçük çocukların anlaşılması bütün insanların davranışlarının anlaşılabilmesi için bir anahtardır.

b- Küçük kardeşlerin anlaşılması, günlük yaşayışı hem kolaylaştırır, hem de daha hoş bir hale getirir.

c- Küçük çocukları anlamak, onların ortaöğretim okullarında oyun gruplarına ve laboratuvar çalışmalarına başarılı olarak katılmayı sağlar.

d- Toplum kurumlarında çalışan gönüllü elemanlar için çocukları anlamak büyük bir değer taşır.

e- Geleceğin -ana-babalarının çocukları anlaması gerekir.

f- Çocuk bakıcılarının da çocukları tanımaları zaruridir¹⁸.

g- Çocuğu çocuk için tanımak gerekir. Onun kendini bulması, kendine varması ve kendini gerçekleştirme için bu şarttır. Çünkü gerek eğitimci ve gerekse çocuğun kendisi hedeflerini belirlemeden önce, üstünlük ve zaaflarını, yetenek kalitelerini bilmek zorundadır.

h- Çocuklar diğer toplum ve uygarlıkları anlamının en kolay yoludur. Çocuğu anlamayı belki de kendimizi anlamak istediğimizden çok arzuluyoruz. Sadece kendimizi değil, değişik ülke insanları ve ulusları da anlamak için çocuğu anlamalıyız. İnsanlar aynı elden çıkmış, apriori niteliklere sahip varlıklardır¹⁹. İnsanlar kendilerini merak ettiklerinden çocuğun şifrelerini çözmek istemektedirler. Çünkü yetişkin çözüldükçe geriye çocuk kalmaktadır. Diğer açıdan; kişiyi başkasıyla mukayesesi ile veya başkasıyla olan münasebetiyle anlayabiliriz. Başkalarıyla münasebetten sıyrılmış kişi düşünülemez. Kişi ve çevresi tek varlığın iki yüzü gibidir. Çocuk ise insan varlığının tabii haline en yakın biçimidir. İnsanlık ne oluyorsa çocuktan hareketle olmaktadır. İnsanlığı tanımak da çocuktan hareketle mümkün olacaktır.

1.3. Çocuk Nedir, Çocuğun Keşfi Mümkün mü?

Çocuk hakkında ne kadar da söyleyecek çok şey buluyoruz. “Çocuk nedir” sorusuna bir çırpıda sloganvârı cevaplar türetiveriyoruz. “Çocuk insanın babasıdır”, “çocuklar birer çiçektir”, “çocuk yaratıcı bir varlıktır”, “çocuk okulun fidanıdır” gibi... Fakat “nedir onun mahiyeti?” “Nedir bu eğitilmek istenen varlık? Nedir bu çocuk? Bu yaşamı teneffüs eden, bir bakıma ölümsüz olan, küçük et parçası? Bütün hikmet ve felsefe yüzyıllarca bu soruyu sormadımı? Ama yine de cevapsız bırakmadımı?”²⁰. Gerçekten “çocuk nedir” sorusu çetin bir insanlık sorusudur. Belki de “Ben eski eğitimin yaptığı gibi, çocuğa adam gözüyle bakmayacağım. Herşeyden önce adam olmadan evvel çocuğun ne olduğunu öğreneceğim”²¹ diyen Rausseau konunun önemini gündeme getirmek istemiştir.

Bizim kültür dünyamızda gerek felsefi ve gerekse bilimsel anlamda çocuk üzerine ciddi çalışmalar maalesef yapılmamıştır. Hatta hâlâ “çocuk” kavramının

öğrenme, bilme, anlama ve farketmede, gelişim ve olgunlaşmada; geri, acemi, ham, yetişmemiş vs. gibi mânâlar ifade ettiği geniş çevreler vardır. Oysa çocuk harikulade bir araştırma konusu, bitmez, tükenmez bir şifreler hazinesidir. Batı'da okullarda ve yüksek okullarda sadece "Çocuk zihni" üzerine araştırmalar yapan bölümler bulunmaktadır. Bir çok araştırma sahasında olduğu gibi bu sahanın da ülkemizde fakir alanlardan biri olduğunu üzümlere belirtmeliyiz.

Fakat doğrusuyla yanışıyla gelenen günümüzde artık çocuğa "Şekilsiz insan", "nüfuz edilmez âlem", "bütün damgaları alacak balmumu", "sosyalleşmemiş yaratık, yarı hayvan" gözüyle bakıldığı günler çoktan geçti"²². Bir kere o hiç bir surette madde ile ve maddeden mamul araçlarla mukayese edilerek tanımlanabilecek bir varlık değildir. Onun hakkında, küçük, acemi, yetişmemiş ham sıfatlarından kurulu ifadeler de gerçeği yansıtmamaktadır. J.Dewey çocuk için "küçük yetişkin"²³ derken çok çetin bir paradoks karşısında olduğumuzu vurgulamıştır.

Çocuğu tanımak, gerçek anlamda onun espirisini ortaya koymak bütün zamanların en zor işi olmalıdır. Bize göre çocuk şu nokta-i nazardan yaklaşılarak tanınmaya teşebbüs edilebilir:

a- Çocuk geçmişi, günü ve geleceğe dair antropolojik ve aktüel özelliklerinden hareketle tanımlanmaya çalışılabilir. Chorchill "Geriye bakabildiğimiz kadar ileriye görebiliriz" derken problemlerin bugün ve geleceklerinin aslında geçmiş hallerinin bir devamı olduğunu belirtmiştir. Çocuğun gördüğü saygı ve rol, bugünü ortaya koyarken, geleceğinin tesbiti ise geçmiş ve gününün özelliklerinden çıkarılacaktır. Düşünce tarihinde çocuk hakkında denenler, çocuğun neliği hakkında önemli bilgileri içereceği muhakkaktır.

b- Çocuğun kimliğinin tesbitinde duyuş, düşünüş ve davranışlarının kalite ve istatistiği önemli ipuçlarını ihtiva eder. Fakat çocukluk insan hayatında değişimin en hızlı olduğu döneminin adıdır. Değişen varlıkların mahiyetini anlamak zordur. Bergson'un ifadesiyle değişen olay ve objelerin akılla, zeka ile kavranması mümkün olmayıp ancak hissedilebilecek veya sezilebilecektir.

c- Çocuk bio-psiko-sosyal ve kozmik bir varlıktır. Çocuğun varlığı onun biyolojisinden bağımsız değildir. Anatomisi, fizyonomisi, gelişim kademeleri, endokrinal sistem, oyun-hareket, beslenme, büyüme ilkeleri bilinmeden çocuğun bilinmesi beklenmemektedir.

Çocuk psikolojik boyutu olan bir varlıktır. Hiç bir başka çocukla kıyaslanmayacak ferdi farklara, ferdi nitelik farklarına sahiptir. Cinsî farklılıkları, davranışa ve şahsiyete tâallük eden farklılıkları belirlenmeden onun tam olarak ortaya konması mümkün değildir.

Sosyal çevre çocuğun şahsiyetinin şekillenmesinde çok önemli role sahiptir. Sosyoloji tarihinde "insan çevresinin eseridir"²⁴ diyecek kadar ileri gidenler vardır. Çocuk ve çevresi tek varlığın iki yüzü gibidir. Başkalarıyla münasebetten sıyrılmış kişi düşünülemez. Ayrıca "insanın insana ihtiyacı vardır. İnsanı yeniden kurmak için insan gereklidir"²⁵. Çocuğu anlamak önemli ölçüde çocuğun sosyal çevresini ve onun çocuk üzerindeki etkilerini anlamakla mümkündür.

Bildiğimiz kadarıyla insan kainatta kendisine kozmik sorumlulukların verildiği tek varlıktır. Bu varlığın orijinine en yakın halinin adı da “çocuk”tur. Çocuk üzerinde bir şeyler demek veya onun üzerinde bazı işlemler yapmak niyetinde olanların “neyin” karşısında olduklarını iyi muhakeme ve mukayese etmiş olmaları gerekmektedir.

Çağdaş eğitimin dayandığı çocuk imajı şu çizgileri taşımaktadır. “Çocuk küçük bir yetişkin değildir. O, ruhi yapısı yönünden olduğu gibi, fiziki gelişim kademesi yönünden de yetişkin insandan farklıdır. Çocuk, kendine has bir varlıktır. Hayatın özel bir biçimini temsil etmektedir”²⁶. O, gelişiminin her kademesinde, yine ancak kendisinden hareket edilerek anlaşılabilir. Çünkü çocuk yetişkinin kriterleriyle ölçülebilir varlık değildir. Onun yetişkinlerde olduğu gibi, kendine has ve dikkate alınması gereken değerleri, umutları, beklentileri vardır. Onun iç dünyası, o dünyanın kriterleriyle deşifre edilebilir.

Her çocuk orjinal bir varlıktır. Dünyada her çocuktan bir adet yaratılmıştır. Ayrıca her çocuk bir ferdiyettir. Pek tabii bir ferdiyet olarak kendisine saygı gösterilmesini ve buna paralel bir alâkâ görmeyi bekler. Sonuç olarak; çocuğun içinde bulunduğu özelliklere ve sergilediği davranış kompozisyonuna bakarak onun “mükemmelleşmemiş” bir organizma olarak kabul etmek şöyle dursun, onun biopsiko-sosyal karakterde olabilen ferdi talep, amaç ve hazır-bulunmuşluk karakterlerini keşfetmek için gayret sarfetmek gerekir.

Günümüzde de “Çocuk nedir ya da kimdir, sorusu hâlâ çözülemeyen evrenin temel sorunlarından biri ve en önemlilerindendir. ...Bütün yaratıkların en doruk noktasında bulunan en yetkin bir yaratıktır... Çocuk evrene anlam veren, herşeyin onun için var olduğu bir gerçektir. Onsuz ne bilim ne felsefe ne de din söz konusudur. Bütün eğitim sistemleri onun için, onun gelişmesi için vardır”²⁷. Lâkin ne yazık ki çocuk; keşfi henüz mümkün olmamış, ufuk misali araştırıldıkça kompleksleşen, bilindikçe meçhulleşip, araştırıldıkça esrarengizleşen bir bakir saha olarak insanlığın karşısında durmaktadır. Çünkü çocuk konusunda insanoğlunun geldiği nokta Sokrates’in öğretmenler için söylediği noktadır. “O ya her şeydir, ya da hiç bir şey”...

Hülâsâ; “Diğer canlılardan temelde “eğitilebilir” olma özelliği ile ayrılan insanoğlu, eğitim sürecini gerçekleştirebilmek için iletişime muhtaçtır”²⁸.

Nitekim çocuk hakkında bunca mülahazadan sonra hâlâ içimden bir ses “acaba çocuk bunlardan ibaret mi” gibi bir soru sormakta ve kalbim çocuk hakkında ne söylenirse söylensin ne düşünülürse düşünülün onun hep onların üzerinde, onların farkında ve zannedilenin dışında bir şey olduğunu fısıldamaktadır.

* Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi

1 Nisa Sûresi, ayet 28.

2 Mengüşoğlu, T. İnsan ve Hayvan Dünya ve Çevre. İ.Ü.Ed.Fak.Yayınları No.2599, İst. 1979, s.61-169.

3 Aytaç, Kemal. Avrupa Eğitim Tarihi, A.Ü.DTCF. Yayınları 225, Ank. 1972, s. 234.

4 Thomas Hobbes vb. Bkz. Yenişehirlioğlu, Şahin. Eğitim Bilimleri Birinci Ulusal

- Kongresi 24-28 Eylül 1990, Bildiri Özetleri, Tekışık Mat. Ank. 1990, s.56.
- 5 Akyüz, Hüseyin, Eğitim Sosyolojisinin Temel Kavram ve Alanları, Atatürk Üni. Fen-Edebiyat Fak.Yay. No.78, Erzurum 1990, s.83.
- 6 Akyüz, Hüseyin, A.g.e., s.83.
- 7 Kurtkan, Amiran. Genel Sosyoloji, İstanbul Üniversitesi Yayınları No.2144, İst. 1976, s.47.
- 8 Yusuf Has Hacib, Kutad gu Bilig. Reşit R.Arat Nüshası, TDK Yayını, Ank. 1979, 6611. beyit.
- 9 A.g.e., beyit 208.
- 10 Ülken, H.Ziya, Eğitim Felsefesi, M.E.Basımevi, İst. 1967, s.I.
- 11Turhan, Mümtaz. Maarifimizin Ana Davaları ve Bazı Hal Çareleri, İstanbul Yayınevi, İst. 1954, s.9.
- 12 Varış, Fatma. Eğitim Bilimine Giriş, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ank. 1991, s.11.
- 13 Aytaç, Kemal. Çağdaş Eğitim Akımları, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları 265, Ank. 1965, s.32.
- 14 Carter, V.Good. Dictionary of Education. Newyork, London, 1945, s.145.
- 15 Gökalp, Ziya. "Maarif ve Hars", Yeni Mecmua, 13 Temmuz 1918, C.II, S.52, s.502.
- 16 Baltacıoğlu, İ.Hakkı, Terbiyenin İlim Gibi Tetkikine Medhal, Der.Ed.Fak. Mec., Yıl 1, S.3, Temmuz 1332, s.314.
- 17 Konad, H.Fikret, Kısaltılmış Pedogoji, M.E.Basımevi, İst. 1977, s.33.
- 18 Shuey, Woods, Young. Çocukları Tanımak, Çev.Resan Taşçıoğlu, M.E.B.Yayınları, Ank. 1965, s.16-24.
- 19 İlkçağ Rasyonalistleri; Sokrates, Platon, Aristoteles başta olmak üzere yeniçağ Rasyonalistleri; Descartes, Spinoza, Leibniz, Kant dahil bütün idealist filozoflar aynı kanaattedir.
- 20 Turgut, İhsan, Eğitim Üzerine-Felsefi Bir Deneme, Bilgehan Matbaası, İzmir-1991, s.34.
- 21 Kanad, H.F.Pedogoji Tarihi. M.E.Basımevi, C.1, İst. 1963, s.342.
- 22 Ülken, H.Ziya. Eğitim Felsefesi, M.E.B.Yayınları.
- 23 Richart C.Sprinthal Anrd Norman A.Sprinthal, Educational psychology,; A Developmental Approach, do acn, Addison-Wesley Pub. Comp, Colifornia, 1974, p. 34.
- 24 Kosemihal, Nurettin Sozi. Sosyoloji Tarihi, Remzi Kitabevi, İst. 1974, s.183-206-208.
- 25 Akyüz, Hüseyin, A.g.e., s.85. İçinde. Natorp, Paul, Paedagogik Und Philosophie, Ferdinand Schöningh Verlag, Paderborn, 1964, s.152.
- 26 Aytaç, Kemal. Çağdaş Eğitim Akımları, A.Ü.Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları 265, Ank. 1976, s.25.
- 27 Turgut, İhsan. Eğitim Üzerine Felsefi Bir Deneme, Bilgehan Matb. İzmir-1991, s.34.
- 28 Oktay, Ayla. "Eğitimde Kitle İletişim Araçları", Yaratıcı Toplum Yolunda Çağdaş Eğitim, Cem Yayınları, İst. 1990, s.191.